

Stijn Vanheule: *To υποκείμενο της ψύχωσης: Εισαγωγή στη λακανική οπτική*
© για την ελληνική γλώσσα, εκδόσεις ΟΡΟΣΙΤΟ
Πρώτη έκδοση: Αθήνα, Νοέμβριος 2020
ISBN 978-618-84726-0-0

Τίτλος πρωτότυπου: *The Subject of Psychosis: A Lacanian Perspective*

Εκδόθηκε για πρώτη φορά στα αγγλικά το 2011 από τον Palgrave Macmillan
Copyright © Stijn Vanheule

Μετάφραση-επιμέλεια: Στέλλα Μαύρη & Μιχάλης Μεντίνης
Διόρθωση κειμένου: orosito
Σελιδοποίηση: Έφη Ζέρβα
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Ευτυχία Ηλιάδου
Γραφιστική επιμέλεια: Δήμητρα Φυρίου
Υπεύθυνη έκδοσης: Στέλλα Μαύρη

Stijn Vanheule

Το υποκείμενο της ψύχωσης

Εισαγωγή στη λακανική οπτική

Μετάφραση: Στέλλα Μαύρη & Μιχάλης Μεντίνης

Πρόλογος: Ντόσια Αβδελίδη

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	9
Πρόλογος στην ελληνική έκδοση	11
Εισαγωγή	19
ΜΕΡΟΣ I	
Πρώτη περίοδος: Η εποχή της φαντασιακής ταύτισης	27
1 Η ψύχωση ως διαταραχή στο επίπεδο του φαντασιακού	29
ΜΕΡΟΣ II	
Δεύτερη περίοδος: Η εποχή του σημαίνοντος	65
2 Προς μια στρουκτουραλιστική μελέτη της ψύχωσης	67
3 Η διάκλειση και οι ανατροπές της	93
4 Μια καινοτόμα προσέγγιση των ψευδαισθήσεων	141
5 Αναδίφηση στο παραλήρημα	163
ΜΕΡΟΣ III	
Τρίτη περίοδος: Η εποχή του αντικειμένου α	205
6 Το αντικείμενο α και η απόλαυση στην ψύχωση	207
ΜΕΡΟΣ IV	
Τέταρτη περίοδος: Η εποχή του κόμβου	245
7 Η ψύχωση εντός της λογικής του κόμβου και της σύνδεσης ...	247
Βιβλιογραφία	279
Ευρετήριο	293

ειρωνική στάση του σχιζοφρενικού υποκειμένου «έχει ως στόχο της τη ρίζα κάθε κοινωνικής σχέσης» (Lacan, 1966d, σ. 209), και κάτι τέτοιο συμβαίνει εξαιτίας της αδυναμίας να πιστέψει ότι μπορεί να βρεθεί στήριξη στο Συμβολικό για την άρθρωση του υποκειμένου. Σε αντίθεση με τον νευρωτικό, που προτιμάει να αγνοεί την έλλειψη συνοχής στον Άλλο εστιάζοντας στη διάσταση του Νόμου, ο σχιζοφρενής το μόνο που βλέπει είναι η έλλειψη συνοχής και δεν βρίσκει στήριξη στον κοινό λόγο (Miller, 1993, 2004b).

Το μακρύ ταξίδι στη μοναξιά της Λόλα Στάιν

Κατά τη διάρκεια της συζήτησής του για την ψύχωση τη δεκαετία του 1960, ο Λακάν αναφέρεται στον φανταστικό χαρακτήρα της Λόλα Βαλερί Στάιν, που αποκαλείται επίσης Λόλ, την πρωταγωνίστρια του μυθιστορήματος της Μαργκερίτ Ντυράς *Το μακρύ ταξίδι στη μοναξιά της Λόλα Στάιν* (Duras, 1987 [1964]). Ο Λακάν ανέλυσε αυτό το μυθιστόρημα στο Σεμινάριο XII (Lacan, 1964-5, μάθημα 24, Ιούνιος 1965), και έγραψε ένα κείμενο στο οποίο αποτίνει φόρο τιμής στην ιδιοφυΐα της Ντυράς: «Η Μαργκερίτ Ντυράς αποδεικνύεται να ξέρει δίχως εμένα αυτό που διδάσκω» (Lacan, 1965, σ. 193· Hoens, 2005). Η Ντυράς περιέγραψε πολύ πειστικά τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να λειτουργήσει το αντικείμενο α στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, δείχνοντας πώς διαχειρίζεται την επιθυμία των άλλων ένα άτομο όπως η Λόλα Βαλερί Στάιν, για το οποίο το αντικείμενο α δεν έχει εξαχθεί, και πώς εν τέλει μπορεί επίσης να τρελαθεί από συγκεκριμένα συμβάντα που σχετίζονται με την επιθυμία. Αυτό που έχει ενδιαφέρον σχετικά με αυτήν την ανάλυση είναι το γεγονός ότι προσεγγίζει με έναν καινοτόμο τρόπο την πιθανότητα της σταθεροποίησης στην ψύχωση. Στο πρότερο έργο του ο Λακάν ανέφερε ότι η συμβατική ταύτιση και η ανάπτυξη μιας παραληρηματικής μεταφοράς μπορούν να δημιουργήσουν σταθερότητα. Αυτό που έρχεται να προσθέσει η ανάλυσή του για τη Λόλα Βαλερί Στάιν

είναι ότι η σταθερότητα μπορεί να αποκτηθεί μέσω της ανάπτυξης μιας *α-υποκειμενικής θέσης* στις κοινωνικές σχέσεις.

Εν συντομία, *Το μακρύ ταξίδι στη μοναξιά της Λόλα Στάν* παρουσιάζει την ιστορία της Λόλα Βαλερί Στάν από την οπτική του Ζακ Όλντ. Ο Ζακ Όλντ είναι ερωτευμένος με τη Λολ και προς το τέλος του βιβλίου έχουν έναν δεσμό που δυστυχώς προκαλεί στη Λολ ένα επεισόδιο ψυχικής σύγχυσης με παρανοϊκές σκέψεις και εμπειρίες αποπροσωποποίησης. Το βιβλίο θυμίζει δημοσιογραφική περιγραφή, στην οποία ο Ζακ Όλντ ανασυνθέτει τα γεγονότα που οδήγησαν τελικά στην ψυχική κατάρρευση της Λολ και αναλογίζεται την ψυχολογική και σχεσιακή της λειτουργικότητα πριν την κρίση. Σε αυτό το πλαίσιο, περιγράφεται η σχέση της Λολ με τη φίλη της Τατιάνα Καρλ καθώς και μια ρομαντική σχέση που έληξε άδοξα. Ακόμη, περιγράφονται λεπτομερώς η σχέση με τη μητέρα της και ο γάμος της αλλά και η στάση της Λολ απέναντι στη σχέση του Ζακ Όλντ με την Τατιάνα Καρλ.

Στην ανάλυση του μυθιστορήματος, ο Λακάν παίρνει ως κεντρικό σημείο αναφοράς την τελική φάση του βιβλίου, όπου «η Λολ αρχίζει να τρελαίνεται» (Lacan, 1965, σ. 195) και διερωτάται τι ήταν εκείνο που αρχικά την προστάτευε απέναντι σε αυτήν την τρέλα. Η απάντηση που βρίσκει είναι ότι σε προγενέστερες φάσεις του βιβλίου η Λόλα Βαλερί Στάν έβρισκε προστασία σε καταστάσεις που τις έδιναν τη δυνατότητα να «βρίσκεται με τρεις» (Lacan, 1965, σ. 195). Οι καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονται δύο άλλα άτομα και στις οποίες η ίδια, ως τρίτη, δεν αναμένεται να παίξει έναν ενεργό ρόλο σε σχέση με την επιθυμία, την βοηθούν να συγκρατήσει την πραγματικότητα. Οι δυαδικές καταστάσεις, αντιθέτως, στις οποίες έρχεται προσωπικά αντιμέτωπη με έναν επιθυμούντα Άλλο, τη φέρνουν με βάνουσο τρόπο αντιμέτωπη με αυτό που ο Λακάν (1965, σ. 195) αποκαλεί την «κενότητά της» και την αποσταθεροποιούν ολοκληρωτικά. Αν και στο αφιέρωμά του στη Ντυράς ο Λακάν (1965) δεν ανέπτυξε το θέμα της κενότητας, το έκανε παρ' όλα αυτά στο Σεμινάριό του (Lacan, 1964-5), όπου υποστήριξε ότι *το είναι της*

Λολ δεν έχει κατονομαστεί καταλλήλως. Το είναι της δεν περνά στη σημασιόμενη ύπαρξη, όπου θα μπορούσε να συμμετάσχει πλήρως σε Συμβολικές σχέσεις. Γι' αυτόν τον λόγο, η Λολ είναι ένας α-υποκειμενικός χαρακτήρας, που παραμένει παρείσακτος στο κύκλωμα της επιθυμίας στο οποίο εμπλέκονται οι υπόλοιποι χαρακτήρες. Αυτή η έλλειψη πρόσδεσης στο Συμβολικό εκφράζεται τόσο στη χρήση του λόγου της Λολ, όπου φαίνεται ότι αρκετές φορές δεν βρίσκει λόγια για να αρθρώσει την ίδια της την ταυτότητα, όσο και στην αφηρημένη επαφή της με τους άλλους. Ο Λακάν (1965) την αποκαλεί «μια πληγωμένη φιγούρα, εξόριστη από τα πράγματα» (σ. 191). Ενώ οι άλλοι συνδέονται, η Λολ μαγεύεται από τη σκηνή: παρασύρεται στην επιφάνεια της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης.

Αυτή η α-υποκειμενική θέση έρχεται στο προσκήνιο νωρίς στο μυθιστόρημα, το οποίο ξεκινάει με λεπτομέρειες για τα εφηβικά χρόνια της Λόλ. Κατά τη διάρκεια ενός πάρτι η φαινομενικά ήρεμη σχέση με τον αρραβωνιαστικό της Μάικλ Ρίτσαρντσον φτάνει αιφνίδια στο τέλος της: μια όμορφη γυναίκα, η Αν-Μαρί Στρέτερ, εισέρχεται επιδεικτικά στη σκηνή και ο Μάικλ Ρίτσαρντσον την ερωτεύεται. Αρχίζει να χορεύει με την κοπέλα και αναπάντεχα χάνει το ενδιαφέρον του για τη Λολ. Η αντίδρασή της σε αυτό το συμβάν είναι α-υποκειμενική με την έννοια ότι δεν παίρνει μια θέση ως ένα άτομο που επιθυμεί: γοητεύεται από την κατάσταση – δεν σκανδαλίζεται, ούτε ζηλεύει ή χαίρεται που τελικά τον ξεφορτώθηκε, αντιδράσεις που θα περιμένε κανείς σε μια περίπτωση νεύρωσης. Η Λολ κοιτάζει απλώς το ζευγάρι από απόσταση. Αντιθέτως, η μητέρα της Λολ, που έρχεται όταν το πάρτι είναι προς το τέλος του, επιδεικνύει μια υποκειμενική αντίδραση. Όταν βλέπει τι έχει συμβεί στην κόρη της εξοργίζεται. Κάποια στιγμή αγγίζει τη Λολ, η οποία δεν μπορεί να αντέξει αυτήν τη σωματική επαφή και κάννει ένα πέρασμα στην πράξη χτυπώντας τη μητέρα της. Η μαγεία εξαφανίζεται και η Λολ καταρρέει.

Στην ανάλυση αυτού του περιστατικού, ο Λακάν δεν δίνει έμφαση στην αποτυχία της Λολ να σηματοδοτήσει την ύπαρξή

της, αλλά επισημαίνει ότι διαχειρίζεται την επιθυμητική σχέση που εκτυλίσσεται ανάμεσα στον αρραβωνιαστικό της και την Αν-Μαρί Στρέτερ υιοθετώντας μια α-υποκειμενική θέση, και με το να απορροφηθεί τελείως από τον ενθουσιασμό της για το ζευγάρι που χόρευε. Η Λολ τοποθετείται ως ένας α-υποκειμενικός παρατηρητής σε σχέση με το επιθυμούν ζευγάρι και κερδίζει ένα αίσθημα του είναι της: «αυτό το είναι [της Λολ] δεν προσδιορίζεται, δεν προσωποποιείται και δεν παρουσιάζεται ποτέ στην πραγματικότητα στο μυθιστόρημά της, στον βαθμό που υπάρχει μόνο με τη μορφή αυτού του κεντρικού αντικειμένου, αυτού του αντικειμένου α από κάτι που υπάρχει ως βλέμμα, αλλά το οποίο είναι ένα βλέμμα, ένα διάσπαρτο βλέμμα, ένα βλέμμα-αντικείμενο, ένα βλέμμα που βλέπουμε επανειλημμένως» (Lacan, 1964-5, μάθημα 24, Ιούνιος 1965). Πράγματι, η α-υποκειμενική θέση της Λολ ως παρατηρητή είναι λειτουργική: την βοηθάει να διαχειριστεί κοινωνικές καταστάσεις και να αποφύγει μια θέση αντικειμένου α σε σχέση με έναν κτηνώδη Άλλο. Με το να παρατηρεί τους άλλους και να τοποθετεί τον εαυτό της ως τον «αποκλεισμένο τρίτο» (Lacan, 1965, σ. 196) αποφεύγει να γίνει το παθητικό αντικείμενο του βλέμματος. Αντιθέτως, με την απαράδεκτη συμπεριφορά της, η μητέρα της Λολ καταστρέφει αυτήν την α-υποκειμενική θέση απέναντι στο επιθυμούν ζευγάρι και δημιουργεί μια δυαδική κατάσταση. Το έντονο ενδιαφέρον της την οδηγεί να απευθυνθεί ενεργά στη Λολ, της εκφράζει την ευχή της να μην είχε συμβεί αυτή η σκηνή στο πάρτι και την αγγίζει. Η Λολ δεν μπορεί να διαχειριστεί αυτό το άμεσο αίτημα της μητέρας της, που την αναγκάζει να εκφραστεί ως υποκείμενο, και της επιτίθεται.

Άλλη μια τριγωνική κατάσταση, την οποία η Λολ οργάνωσε ενεργά, αποτελείται από τη σχέση της με τον Ζακ Όλντ, τον αφηγητή της ιστορίας, και την Τατιάνα Καρλ, «την καλύτερή της φίλη κατά τη διάρκεια των σχολικών της χρόνων» (Duras, 1964, σ. 1). Ο Ζακ Όλντ αγαπάει τη Λολ αλλά διατηρεί σχέση με την Τατιάνα. Η Λολ υποστηρίζει αυτήν τη σχέση και θέτει τον εαυτό της στη

θέση του παρατηρητή, απ' όπου παρακολουθεί ερωτικές σκηνές ανάμεσά τους. Ο Λακάν αντιλαμβάνεται αυτήν την κατάσταση ως υποκειμενικά ενδιαφέρουσα για τη Λολ και υποστηρίζει ότι «και εκεί δημιουργείται ένας κόμβος» (Lacan, 1965, σ. 192). Πράγματι, καταλαμβάνοντας την α-υποκειμενική θέση του παρατηρητή, η Λολ αναζωογονείται από τον άψυχο γάμο της. Αυτή η τριγωνική κατάσταση δεν διαρκεί και καταλήγει σύντομα σε μια δυαδική σχέση: ο Ζακ Όλντ ερωτεύεται τη Λολ και την αποπλανά. Το ζευγάρι σκοπεύει να κάνει έρωτα, αλλά τη στιγμή που τη γδύνει, η Λολ κυριολεκτικά τρελαίνεται. Πιστεύει ξαφνικά ότι η αστυνομία βρίσκεται στο κτίριο, ότι χτυπούν ανθρώπους στις σκάλες και αρχίζει να αναφέρεται στον εαυτό της ως Τατιάνα Καρλ και Λόλα Στάν ταυτόχρονα. Η απευθείας αναμέτρηση με την επιθυμία του Ζακ Όλντ είναι μια κατάσταση που δεν μπορεί να διαχειριστεί.

Το πιο αξιοσημείωτο σχετικά με αυτές τις τριγωνικές καταστάσεις είναι ότι *κάθε φορά τρεις θέσεις σχετικές με την απόλαυση διαφοροποιούνται* και αποδίδονται σε διαφορετικούς ανθρώπους. Αυτές οι τρεις θέσεις είναι: ένα επιθυμούν υποκείμενο, η εικόνα ενός επιθυμητού αντικειμένου και ένας αποκλεισμένος τρίτος που απλώς παρατηρεί την κατάσταση. Στις τριγωνικές σκηνές που περιγράφηκαν, ο Μάικλ Ρίτσαρντσον και ο Ζακ Όλντ είναι επιθυμούντα υποκείμενα, ενώ η Αν-Μαρί Στρέτερ και η Τατιάνα Καρλ είναι επιθυμητά αντικείμενα. Αυτές οι γυναίκες δεν περιγράφονται με ψυχολογικούς όρους, αλλά με όρους εικόνων και εμφάνισης: κυρίως του σχήματος των σωμάτων τους. Σε καθεμία από τις τριγωνικές καταστάσεις η Λολ καταλαμβάνει μια θέση απ' όπου παρατηρεί πώς ένας άνδρας επηρεάζεται και αναστατώνεται από το σώμα μιας γυναίκας. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Λακάν (1965, σ. 195) αναφέρει ότι η Λολ «δεν είναι αυτή που βλέπει», ή ο «voyeur», με την έννοια ότι η εικόνα που δημιουργείται κοιτάζοντας το ζευγάρι δεν την επηρεάζει ως υποκείμενο· το *perceptum* των φίλων της που κάνουν έρωτα δεν έχει καμία επίδραση στη Λολ ως *percipiens*. Αντιθέτως, «αυτό που συμβαίνει την πραγματώνει», υποστηρίζει ο Λακάν (1965, σ.

195). Κατά τη γνώμη μου, αυτό σημαίνει ότι η Λολ επιτυγχάνει τη συνοχή μέσα από την ίδια την πράξη της παρατήρησης.

Χαρακτηριστικά, εντός αυτών των τριγωνικών καταστάσεων η σεξουαλικότητα αποκτά υποφερτές διαστάσεις. Ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί αυτό για τη Λολ είναι η κατάσταση στην οποία ο Ζακ Όλντ αποπλανά την Τατιάνα Καρλ και την πηγαίνει σε ένα ξενοδοχείο, ενώ η Λολ περιμένει απέξω και βλέπει πώς ο Ζακ Όλντ της βγάζει τα ρούχα. Η σκηνή αυτή δεν προκαλεί υποκειμενικές αντιδράσεις στη Λολ· παρατηρεί απλώς πώς ένας άνδρας εκστασιάζεται από το σώμα μιας άλλης γυναίκας. Φαίνεται ότι με το να αποκλείει τη δική της σωματική ύπαρξη από σεξουαλικά επιφορτισμένες καταστάσεις βρίσκει μια θέση στην οποία νιώθει ασφαλής. Η ερωτική αποπλάνηση που παρατηρεί δεν έχει καμία σχέση με την εικόνα του δικού της σώματος. Φαίνεται ότι μέσω της αποφυγής της σωματικής αλληλεπίδρασης με έναν άνδρα που νιώθει έλξη για το γυναικείο σώμα, η Λολ νιώθει άνετα και διατηρεί ένα αίσθημα ταυτότητας. Η αποχή της εγγυάται προφανώς ότι δεν θα κατακλυστεί από απόλαυση: η α-υποκειμενική θέση του παρατηρητή την προστατεύει απ' το να γίνει το αντικείμενο της απόλαυσης του Άλλου. Την ίδια στιγμή η θέση της ως βλέμμα φαίνεται να της παρέχει ένα πλεόνασμα απόλαυσης και ένα υποφερτό επίπεδο ερωτικής διέγερσης. Μέσα από την α-υποκειμενική θέση της η Λολ οριοθετεί το είναι της και δημιουργεί μια εμπειρία συνοχής.

Η σκηνή στο τέλος του βιβλίου, όπου η Λολ τρελαίνεται, διαφέρει από αυτές τις τριγωνικές καταστάσεις με την έννοια ότι εκεί καταλαμβάνει τόσο τη θέση του παρατηρητή όσο και τη θέση του επιθυμητού αντικειμένου. Ενώ στις προηγούμενες τριγωνικές καταστάσεις οι δύο αυτές θέσεις είναι διακριτές, συγκλίνουν τη στιγμή που ο Ζακ Όλντ της βγάζει τα ρούχα. Αν και η Λολ αρχικά δεν φέρνει αντίρρηση σε αυτό που συμβαίνει, η σωματική επαφή με τον Όλντ αποδεικνύεται συντριπτική. Η ερωτική διέγερση που προέρχεται από την επιθυμητική θέση του Όλντ συνθλίβει τη συνοχή της και την οδηγεί στο να χάσει την επαφή με την πραγματικότητα. Αυτό

που έρχεται στο προσκήνιο είναι μια παρανοϊκή θέση, στην οποία η Λολ είναι το αντικείμενο μιας συντριπτικής απόλαυσης που δεν έχει πλέον καμία σχέση με τον Ζακ Όλντ ως άτομο.

Ενώ στη νεύρωση μπορούμε επίσης να εντοπίσουμε τη διατήρηση της θέσης του παρατηρητή, οι νευρωτικές αντιδράσεις διαφέρουν εντελώς από τη θέση της Λολ ως ενός αποκλεισμένου τρίτου με την έννοια ότι πάντα αντικατοπτρίζουν μια υποκειμενική θέση σε σχέση με την επιθυμία. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της μελέτης περίπτωσης της Ντόρα, μιας νεαρής γυναίκας που διαγνώστηκε ως υστερική, ο Φρόυντ (1905) την περιγράφει ως ενεργό παρατηρητή της γυναίκας με την οποία διατηρούσε δεσμό ο πατέρας της. Παρακολουθεί την ερωμένη του πατέρα της, όχι μόνο για το τι κάνει μια γυναίκα θηλυκή και επιθυμητή για έναν άνδρα, αλλά και με σκοπό να ανακαλύψει πώς πρέπει η ίδια να συμπεριφέρεται ως γυναίκα (Verhaeghe, 1999). Αυτό διαφέρει αρκετά από την α-υποκειμενική θέση της Λολ.

Η καινοτομία σχετικά με την ανάλυση του Λακάν γι' αυτήν τη μυθιστορηματική περίπτωση είναι ότι καταθέτει μια θετική οπτική για το αντικείμενο α στην ψύχωση. Αν και η ιστορία δεν έχει ευτυχή κατάληξη, δείχνει ότι η θέση της Λόλα Βαλερί Στάιν ως παρατηρητή δεν την αποκλείει απαραίτητως από τους κοινωνικούς δεσμούς. Όσο οι επιθυμούντες άλλοι δεν έρχονται πολύ κοντά και καταφέρνει να διατηρεί την απόμακρη στάση της, δεν αποτελεί θύμα της μη εγκατάστασης της πίστης στον Άλλο ως αναφοράς για την κατανόηση της επιθυμίας. Η εγκρατής ερωτική στάση της Λολ είναι ένας έξοχος μηχανισμός αντιμετώπισης, μέσω του οποίου κρατά σε απόσταση την πίεση που προέρχεται από τους επιθυμούντες άλλους και αποφεύγει να γίνει το αντικείμενο της απόλαυσης ενός βάνουσου Άλλου. Το μόνο πρόβλημα είναι ότι δεν παρέμεινε πιστή σε αυτήν τη μη σωματική ερωτική στάση που τόσο πολύ της ταίριαζε.